

SOSYAL BİLİMLERDE KRİZ VE İLETİŞİM BİLİMLERİ

Ferruh Uztug*

Özet: *Çalışma, Sosyal Bilimlerinin bugünü ve geleceğini tartışan Gulbeniakan Komisyon raporunu (1995) ve Türkiye'deki yansımalarını dikkate alarak İletişim Bilimlerinin geleceğini bilim adamı kimliği özelinde ele almaktadır. Bilim insanının temel özellikleri, günümüz Türkiye'si ve bilim çevreleri özelinde irdelenmektedir. İletişim bilimlerinin araştırma ve eğitim dengesi, lisansüstü ve lisans eğitim programları Anadolu Üniversitesi deneyimi temelinde çeşitli öneri ve sorularla birlikte tartışılmaktadır.*

Anahtar Sözcükler: *Sosyal bilimler, bilim insanı, iletişim bilimleri, entelektüel akıl, merak, nesnellik, lisans ve lisans üstü eğitim, bilimsel araştırma*

CRISES IN SOCIAL SCIENCES AND COMMUNICATION SCIENCES

Abstract: *Gulbeniakan Commission Report, that discusses today's and future of social sciences, and its resonance in Turkey is discussed in this article. Main focus is science people personality (identity) and communication sciences relations in Turkish science environments. Some suggestions and questions are developed about research and education balance and graduate/post graduate programs in communication faculty, based on Anadolu University experiences.*

Keywords: *Social Science, communication science, intellectuality, objectivity, graduate, post graduate education program, scientific research*

*Yard. Doç. Dr., Anadolu Üniversitesi İletişim Bilimleri Fakültesi

Bu Dergide Niye Yazalım?

Niye Kurgu'da yazmalıyız? Çünkü iletişime adını veren bir ruhun ve vizyonun ocağından çıkmış bu dergi, bir direniş seçeneği olarak hayatımızda kalmalı. Oysa o şimdi "out". Neyin direnişi mi? Entelektüel aklı geliştirmek için, zorunlu puanlar dışında artistik puanların bizi daha da zenginleştirdiği bir dünyayı korumak için. Bu yazı bir Kurgu yazısı değil. Daha çok sosyal bilimler içinde iletişimi ve iletişim bilimcilerini odak alıyor. Lisans eğitiminden, akademik kariyere, puantajdan bilimin değer üretmesine kadar uzanan bir tartışmayı desenlemek amacıyla.

Gulbenkian Komisyonunun 1995'te yayınladığı "Sosyal Bilimleri Açın" raporu ve Türkiye'deki yansımaları bu genel eksene eşlik ediyor. Ancak çalışma, bu raporu iletişim-bilimi açısından tartışmak gibi bir amaca sahip değil. Doğaldır ki bu rapor tartışmaya yön verecek çok önemli noktalara değiniyor. Bu çalışmada iletişim disiplininin bilimsel araştırma ve eğitime dair bir tartışmayı gerçekleştirmek de ikinci bir amaç olarak öne çıkmaktadır. Bilginin üretilme, paylaşılma ve tüketilme süreçleri hem kuramın hem de yöntemin tartışılmasına dahil edilmek zorundadır. Kurum olarak üniversite ve araştırma enstitüleri, kişiler olarak bilim insanları ve yaşadığımız sahnenin dekoru (zaman vurgulu) tartışmamızın çerçevesini oluşturur. Fırsattan istifade kendimiz, yaptığımız iş üzerine düşünmek ve yeni açılımları kovalamak amacındayım.

Çalışma alanınız nedir sayın hocam?

Belki belli bir bilimsel yöntemin izlerini taşımadığı ilk paragraflarından belli bu yazı kendine dergide yer bulamayabilir. Tabii bu benim böylesi kapsamlı bir konuyu, hatta iddiayı taşımadaki donanım ve beceri eksikliğimden kaynaklanabilir. Her şeyden önce bilimsel yöntem, bilim tarihi, bilim felsefesi gibi bir alanın içinden gelmiyorum. Biliyorsunuz bu çok önemli. Alan dışı bir çalışma içindeyim. Bu da bu konuların uzmanları tarafından en iyimser tahminle nahivlik sıfatını beraberinde taşıyor. Ancak, her ne uzmanlık alanından, bilim dalı veya disiplininin olsun, bilim yapmaya çalışan her insanın bence üzerinde kafa yorması gereken bir şeydir tartışmaya çalışacaklarım. Dolayısıyla uzmanlığa bir saygısızlık ettiğimi düşünmediğimi belirtmek isterim. (Övünmek gibi olmasın ama doktora derecem de var.) Tam tersi tartışma amaçlarımdan biri bu tür uzmanlık iddialarını odak alıyor.

Bilimsel yöntem karşısında prestiji düşük olan felsefi düşünmenin temel yöntemlerinden biri soru sormaktır. Ve ben de sorularımı sizlerle paylaşarak başlayacağım. Sahi biz iletişim bilimcilerinin uzmanlık alanı nasıl sınırlandırılabilir? Faktörlere ve bölümlerine bakarak, uzmanlık (!) sınırlarımız ne kadar gerçekçi? Diğer sosyal bilimlerle ilişkilerimiz, meşhur "disiplinlerarası" açıklamasında yeterince açıklığa kavuşuyor mu? Yeri gelmişken disiplinlerarası olmayan bir sosyal bilim var mıdır? Üniversitelerde araştırma ve eğitim dengesi nasıl kurulmuştur? Bilgi üretme ve paylaşma süreçlerinde entelektüel ve literati ayrımında neredeyiz? Entelektüel miyiz? O ne biçim soru bilim insanının yanında entelektüel de kim mi?

Sorularımı burada keserek, cevapları nasıl bir yöntem ya da sistemle arayacağımı özetlemekte yarar var (Alışkanlık işte). Öncelikle kendi duruşumu akademik uğraşa dair öne sürdüğüm çerçeveyi tanımlamak gerekecek. Daha sonra sosyal bilimlerin özellikle 1945 sonrası yaşadığı gelişim sürecini failleri nezdinde Gulbenkian Komisyonunun raporunu temel alarak açacağım. Son olarak iletişim çalışmalarının genel eksenlerini, meşhur disiplinlerarası nitelemesi ile birlikte örnekler üzerinde tartışacağım. Bu birinci tekil şahıs kullanmam nedeniyle yazının bilimselliğine hanel getiriyorum. Ama bu çalışma "benim" tarafımdan kotarılmaktadır. Ve yapanın kendi duruşunun açıklanmadığı bir çalışmanın dürüstlüğü tartışılır. Unutmadan bu soruların diğer akademiker tarafından paylaşılıp paylaşılmadığını, bilime ve kendilerine yönelik algılamalarına dair bir saha araştırması yapmam gerekir miydi? Belki de yaparım.

Giderken Nerede Duruyorum?

"Hayatı dev bir sorun, bir denklem, daha doğrusu kısmen birbirlerine bağlı, kısmen de bağımsız bir denklemler yumağı olarak düşünün...Bu denklemlerin çok karmaşık, sürprizlerle dolu olduklarını ve çoğu zaman "köklerini" keşfedemediğimizi unutmayın" F. Braudel.

Ünsal Oskay, intelligentsia'yı "içinde yaşadığı toplumsal düzenden daha insanca, daha özgürlükçü insanın gelişmesine, daha yetkin bir düzene geçilebilir diye düşünenler olarak tanımlar. Yani şimdiki durumundan daha iyisini tasarlayabilenlere, belirli yöntemi arayanlara. Edward Said'in sürgün soylu entellektüeli de benzer bir değişimci talebi merkeze alır. "Sürgün soylu entellektüel", değişimi ve hareket halinde olmayı temsil eder. Ona göre entelektüel, geçiciliğe ve rizikoyo, yeniliğe ve deneye açıktır ve duyarlıdır.

Oskay'ın *entelektüel* ya da *literati* olmak ayırımını akademisyenlik mesleğini icra eden biri olarak çok önemsiyor ve birincisini -entelektüelliği- mesleğini doğru yapmak, yaşam doyumlarını elde etmek, hayatı tüm boyutlarıyla kapsamak için daha doğru buluyorum. Aslında akademik olmayı bir meslekten çok bir hayat biçimi olarak değerlendirmeye yakın duruyorum. Bu hayat biçiminin de entelektüel bir merkezi olduğuna inanıyorum (Uztuğ, 1996).

"Deneyimimizin her bir ögesinin yorumlanabilmesi için, tutarlı, mantıklı, zorunlu bir genel düşünce sistemi oluşturulmalıdır... Whitehead

Mesleğimizi aşklarımızdan, başarılarımızdan, insani sorumluluklarımızdan ayrı ele alamayız. Bu odak, kaçınılmaz olarak entelektüel merakların önünü açıyor. Ve ben bilimi, sanatı, felsefeyi zihinsel uğraşların yapay ayırımları olarak görüyorum. Bu nedenle zihinsel uğraşları olan, merakları zor dizginlenir bir insan türünü entelektüel olarak tanımlıyorum. Sanırım bunun nedeni şu soru: Bilim insanı olmak bizi entelektüel yapar mı? Meraklı mıyız? Genel bir düşünce sistemi içinde duyarlılık kanalları açık bir zihin emekçisi miyiz? Yunus Emre'nin dizeleri ile: Gönül gözü görmüyorsa baş gözü görür mü?

"Ve bugün artık anlaşılmuştur ki, bilimin merak üzerindeki dizginleyici etkisi yakın geçmişte her zamankinden fazla olmuştur" (T. Zeldin, 1994:196).

Zeldin (1994), 18. Yüzyıl başlarından itibaren ansiklopedik bilgi idealinin yerini uzmanlaşmanın aldığı belirir. Ona göre sınırlı bilgiye ait bir kaleye çekilmek, kendinizi kendi toprağınızda savunabileceğiniz anlamına geliyordu; böylesi, insana sınırlı bir özgüven sağlıyor, ama hayatın pek çok alanında çaresiz bırakıyordu. Özellikle de duygusal alanda. Uzmanlaşmanın yarattığı sessizlikler artık sağır edici ölçülere ulaştığına ve her yanımız hiçbir zaman olmadığı kadar çok bilgiyle kuşatıldığına göre, bu seçeneği yeniden değerlendirmenin ve "insanlar yine uzmanlaşmaya giden yolun ötesine bakmaya başlasalar, dünyayı yine bir bütün olarak görmeye çalışsalar pek çokları için hayat daha iyi olmaz mıydı?" diye sormanın zamanıdır" (Zeldin, 1994:197)

Zeldin'in (1994) "İnsanlığın Mahrem Tarihi" adlı çalışmasından aktarmalarım, benim duruşuma ilişkin tam bir örtüşmeye sahip. Benden daha iyi bir ifade becerisine de hiç kuşkusuz. Zeldin (1994), Alexander von Humbolt'u merakı enine boyuna ilk çözümleyen kişi, fizyoloji, zooloji, botanik, antropoloji, arkeoloji, meteoroloji ve coğrafya alanlarındaki buluşlarıyla kolaylıkla kimsenin boy ölçüşemeyeceği bir ilgi alanına (vurgu bana ait) sahip olarak tanıtır. Kullanılan terim uzmanlık değil ilgi alanları ve kabul edin kısıktırıcı. Ama günümüzde böyle bir insanın varlığı şüphe çekici ve komik olduğundan ancak akademi dışında, o da bir istisna olarak mümkündür.

Humbolt, Zeldin'e (1994) göre bir bölümü güç anlaşılır olsa da araştırmalarından yeni bir hayat biçimi çıkarmaya çalışmaktadır. Zeldin (1994), bunu ender rastlanılan bir tutum olarak görür, çünkü uzman olmadığınız konularda çenemizi tutmamız gerekmektedir. Kimse de yaşama sanatı üzerine uzmanlaşamayacağına göre bu konudan söz açmak giderek tehlikeli olmaya başlamıştır. Bu tehlikenin bizler için gerekli olduğunu düşünüyorum. Daha da ileri giderek bilim insanının sahip olması gereken bir özellik olduğunu...

Zeldin'e göre (1994) Humbolt,'un önemi, bilgiyle duygu arasında, insanların kamusal hayattaki inanç ve davranışları ile özel hayatta onlara hükmeden şeyler arasında bir bağ kurmaya cesaret etmesidir. Evet, cesaret. Haksızlık etmeyelim, bilimlerin -daha o uğraşa bilim adı konulmadan- öncülerinin yaptıklarında çokça bulunan bir özellikti. Ya bu meraklı öncülerin takipçileri ağır zihin emekçileri (!) ne yapmaktadır. Araştırmalarımızda, derslerimizde nasıl bir hayatı tasarlıyor, ne tür bir yaşama sanatı izlerinin peşine düşüyoruz. Sözelimi öğrencilere model olabilecek bir hayat tarzını onlara gösterebiliyor muyuz? Eğer bizim kendimize ait bir duyuş ya da hayat tadı arayışımız varsa hiç kuşkusuz. Yoksa neyin peşindeyiz. Bir unvan, maaş, prestij arayışı söylediklerimin karşısı değil. Ancak bu arayışın nedeni ve sonuçlarını tartışmalıyız.

Zihin emekçileri ne tür bir mücadele, ne tür bir arayış içindedir. Zeldin (1994), laboratuvarları yalnız cehalete karşı yürütülen savaşta birer karargah olmadığını

aynı zamanda uzmanların, bilginin başka biçimleri kafalarını karıştırmasın diye kendilerini kapattıkları kaleler olarak betimler. Ayrıca ekler, kendini kabul ettirme mücadelesinde rekabet o denli kızışmıştır ki pek az bilim adamı çalışmalarına temel oluşturan varsayımlar üzerinde düşünme fırsatı bulabilir; iktidar sahiplerinin desteği olmadan hiçbir işine devam edemez; ve iktidar sahipleri, araştırmada olduğu kadar siyasette de uzmandırlar" (Zeldin, 1994:196). Bilim insanlarının tümünü kapsayan bir uzmanlık aranıyorsa bulundu işte: Siyaset. Bilimsel, kişisel iktidar ve kibre bağlı olarak yürütülen benlik siyaseti.

Zeldin'e (1994) kulak vermeye devam edelim. "Bugün bilim adamlarının ezici çoğunluğu enerjilerinin büyük kısmını kimsenin okumayacağı makaleler yazmaya harcıyorlar. Şu ya da bu alanı seçmelerinde sadece ona duydukları büyük ilgi değil, bir o kadar da söz konusu alanın daha az kalabalık görünmesi, daha fazla başarı şansı sunması veya onlara araştırma fonları bulabilecek hamiler içermesi etkili oluyor. Bilim ne derece örgütlü, pahalı ve uzmanlaşmış hale gelirse bireysel merak o derece köstekleniyor. Bilim tek başına korkuyu uzaklaştırmaya yetmiyor." (Zeldin, 1994:197).

Zeldin'inin yukarıdaki değinmelerini özetlediğimizde, elinizdeki dergide sadece kendi alan yazılarına göz gezdirenlerimizin kişisel hayatlarına çok tanıdık bazı çıkarımlar yapabiliriz. Örneğin master ya da doktora konusu ararken: Bu konuyu Ali çalışıyormuş, o konu da bizim alanımıza girmez, biz iletişimciyiz, o da yapıldı. Gel bak şurada bir makale var. Yeni olsa gerek.. Kapmadan birileri...Hem araştırma için...den burs alabiliriz. Meraklarını ve hobilerini edebiyat ve düşünce dergilerine sakla , jüri ne der sonra?

Şimdilerde akademik etkinliği denetleme merakı Y.Ö.K'ün de öncülüğü ile üniversitelerimizde moda. Rekabetçi bir pazar yapısına yüksek öğretimde de kavuşmuş olmamızın bunda payı var hiç kuşkusuz. Dolayısıyla yayınlanan makaleler, sunulan bildiriler vb. için bir değer biçiliyor. Belli bir standardı ifade eden bir çitayı yakalamak için de bir hedef puan. Şimdi bu okuduğunuz yazı yayınlanırsa bu fakir de performansını artırmış olacak. Ama sözgelimi doçentlik jürisinde (yazı yayınlanırsa tabii) bu yazının alanımıza katkısı nedir diye sorulur mu dersiniz. Alana ve bilime katkısı tartışılır elbet. Ama bu yazının yazarının beceriksizliği açısından tartışılmalıdır.

Zihin emekçileri arasında yer alan sanatçılar, filozoflar, bağımsız düşün ve yazın insanları ile bilim insanı olmak arasında nasıl bir ilişki olmalıdır? Yani bilim insanları doktoraları, bilimsel yöntem kullanmaları ile bu emekçiler arasındaki yapay bir hiyerarşide kendinden menkul bir üstünlüğe sahip midir? Yöntemler arasında da bir hiyerarşinin varlığını unutmamak gerekiyor. Sözgelimi niceliksel araştırma niteliksel araştırmalara göre daha ayrıcalıklı "bilimsel", kısaca üstün bir yöntem olarak algılanıyor olmasın. Bu yazının ilk perileri odama konuk olurken Radikal 2'de (Aralık 2000-Ocak 2001) Veysel Batmaz'ın popüler kültür üzerinden başlattığı tartışmanın önemli bir ekseni "ampirizm" değil miydi? Tartışmaları takip edenler, Batmaz'ın bilimsel üretim hiyerarşilerini açıkça görmüşlerdir.

Bilim İnsanı "Uniforması"...

Hiç kuşkusuz doğa ve sosyal bilim ayrımını da düşünerek, bilim insanlarını tek bir üniformada görmek olası değildir. Bir konunun araştırılmasında, konu da iletişim olduğunda yukarıda söz edilen hiyerarşiler arasında uygulamacıların rolü nasıl tarif edilecektir. Medevar (1995), tek bir bilim insanı prototipinin çizilemeyeceğini belirtir. Ona göre, bilim insanları çeşitli işleri çok çeşitli şekillerde yapan ve birbirlerine benzemeyen yaradılışlarda olan kişilerdir. Aralarında koleksiyoncular, sınıflandırıcılar, düzenleyiciler de bulunur. Çoğu doğuştan dedektiftir; bir çoğu da yeni şeyler keşfetme eğilimindedir; bazıları sanatkar, bazıları da zanaat sahibidir. Şair-bilimciler, filozof-bilimciler, hatta, az da olsa mistik-bilimciler vardır. Bütün bu insanların ne tür bir ortak kafa yapısına sahip olmaları beklenebilir? Zorunlu olarak bilimci olan kişiler pek nadirdir; bilimci olan birçok kişi gerçekte, kolaylıkla başka bir şey de olabilirdi" (Medevar, 1995:3-4).

Bu değerlendirmeler, bilim insanlarının yaradılışların, bilim yapma neden ve tarzlarının çok yönlü yapısına işaret eder. Ancak, buna disiplinlerin katı disiplinleri içinde olanak bulunabilir mi?. Ben bu konuda o kadar da rahat olamadığımız düşünüyorum. Tek biçimci, bilimin evrenselliği savları ile zenginleştirilen, başarılı Amerikan örnekleri ile kanıtlanan bir üslubun kısırlaştırıcı, taklitçi, özgüveni eksik, ürkek ve yaratıcılıktan uzak bir bilim ortamı yarattığını düşünüyorum.

İletişim bilimleri açısından uygulamacıların rolünü tartışmak için Medevar'ın bir örneği de bana çok yardımcı oldu. Bu arada doçentlik alan kodlarında gazetecilik, sinema, halkla ilişkiler, reklamcılık uygulamalı iletişim olarak tanımlanıyordu. Özcesi uygulamalı iletişim ve iletişim bilimleri diye iki ayrı kategoriden söz ediliyor.

Disiplinler bilgileri üreten ve geliştiren, meslekler ise kullanan ve dönüştüren oluşumlardır (Teynur, 1998:270). İletişim fakültelerinin ve personelinin (deyim Tanıl Bora'ya ait) kafasını, eğitim programlarını karıştıran bir çok sorun alanı da bu tanımlama çerçevesinden kaynaklanmıyor mu?

Neyse Medevar (1995), gerçek araştırma yapan bilim insanı ile bilimsel işleri alışlagelmiş yöntemlerle rutin olarak yapanlar arasında kesin ayırım yapmanın hiç de kolay olmadığını belirterek bunun gerekli olup olmadığını sorgular. Bunu açıklarken çarpıcı bir örnek verir. Zamanınızı almayacaksa sizlerle paylaşmak isterim.

"Büyük ve iyi yönetilen halka açık bir yüzme havuzunda çalışan birisi de kendini bilim insanı olarak nitelendirebilir. Sudaki hidrojen-demir yoğunluğunu ölçen, bakteri ve mantar miktarını kontrol eden bir kimse olduğu için...Ama burada duralım; bilim insanı, bir bilim insanı gibi davranandır. Eğer bu havuz görevlisi akıllı ve hırslı birisi ise, bir halk kitaplığına veya gece okuluna gidip biraz bakteriyoloji ve mantar hastalığı bilimi çalışarak, okulda fen derslerinde

öğrendiklerini genişletebilir; bu yolla da kuşkusuz yüzme havuzunu insanlar için elverişli kılan sıcaklık ve nemin mikroorganizmaların üremesini de kolaylaştırdığını öğrenir. Buna karşılık, bakterileri yok eden klor, insanlar için de aynı ölçüde zararlı olduğunda, görevli havuz sahibine büyük masraf yaptırmadan ve müşterileri ürkütmeden, mantar ve bakterilerin nasıl kontrol altına alınacağını düşünmeye başlar. Belki de çeşitli temizleme yöntemleri arasında seçim yaparken, bazı küçük deneylere de girecektir. Herhalde havuza giren insan sayısına göre, kullanılacak klor yoğunluğunu arasındaki ilişkiyi belirleyen kayıt tutacak; ve belki, bir günde havuza girecek müşteri sayısına göre, kullanılacak klor yoğunluğunu ayarlamak üzere deneyler yapacaktır"(Medevar, 1995:3-4).

Bu örneği, havuz görevlisinin yerine bir gazeteciyi, reklamcuyu ya da televizyon yapımcısını ya da siyasetçiyi hatta izleyiciyi koyarak iletişim alanına uyarlamak mümkün müdür? Bana kalırsa Medevar'ın örneğinden daha da yakın bir olasılık. Zaten bir çok fakültede uygulayıcılar, ders ya da konferanslara davet ediliyor. Yapay bir ayırımla biz kuramsal bilimin onlar uygulamalı bilimlerin kampında mı yer alacaklar? Yaptıkları deneylerle- biz onları üniversiteye davet ederken deneyim terimini kullanıyoruz- klor ve müşteri sayısı arasındaki yoğunluğu bulmaları konusunda isabetli buluşlar ve açılımları gündeme getirebilirler mi? Ama bunlar rastlantısaldır olsa olsa diyerek kendimizi rahatlatabiliriz. Rahatlayalım.

Niçin bu kadar uzun bir yer ayırdım bu meseleye. Çünkü, iletişim bilimlerinin kuramsal ve uygulama ayaklarının, özellikle üniversite eğitiminde, aynı gövdeden beslendiklerini söyleyebiliriz. Bu iki ayağın birlikte yürüme zorunluluğu, iletişim bilimcileri için ne anlama geliyor? İletişim araştırmalarının ilk dönemlerinden itibaren araştırma ve çalışmaların yönü bu uygulama ayağının beklentilerini gidermeye çalışmış gibi. Gibi biraz fazla. Öyle. Son dönem yaygınlığını eğitime ve özelde de yüksek öğretime ulaştıran kalite kavramı ve toplam kalite yönetiminin kavramları ile müşteriler arasında baş köşede sektör oturmakta. Öğrenciler, velileri, devlet ve toplumsal sorumluluk ile çevre de bu müşteriler arasında yer alıyor. Öyleyse sadece iletişim bilimlerini değil tüm bilimleri kapsayan bir sorun olarak üretilen bilginin paylaşımı ve sunumunda nasıl bir öncelik, nasıl bir ahlak (farkındaysanız etik demiyorum) oluşturulabilir?

Ayrıca uygulamacılarla araştırmacı bilim insanları arasındaki farkı yaratmak bizim görevimiz. Onları hem mesleki hem de ahlaki bir denetimle sınırlayacak birikimi üretmek görevini yerine getirebiliyor muyuz? Onları izleyen, onlara göre tavır belirleyen edilgen ve özgüveni eksik bir noktada mıyız? Ne çok soru soruyorum.

İletişim Bilimlerinde Ekoller

Son sorular kimilerimize özellikle bilim ahlakı açısından iletişim alanındaki iki temel okulun ve onlara bağlı paradigmalardan açısından farklılaştığını düşündürmüştür. Lazarsfield'in (1941), iletişimde bilimsel bakış açılarını ayrılmasında kullandığı yönetsel ve eleştirel yaklaşımlar farklı adlarla da anılsa günümüzde de belirleyici bir ayrıma işaret eder. Holloran (1983), akademik bir

çalışma alanı olarak iletişim süreçlerinin incelenmesinde yol gösterici olabilecek ilkelere söz eder. Bunlardan ilki, iletişim süreçlerinin diğer toplumsal kurumlarla ve genel olarak toplumsal sistemle ilişkilendirilebilecek bütüncül bir yaklaşımda ele alınması gerektiğine dikkat çeker. Bütüncül (holistik) yaklaşımın yetkinleşebilmesi için sosyoloji, ve sosyal psikoloji dışında, tarih, ekonomi, hukuk, göstergebilim ve kültür araştırmaları gibi disiplinlerin de katkılarıyla zenginleştirilmesi gerekmektedir. İkinci ilke, akademik disiplin olarak iletişim araştırmalarında görülen "piyasa bağımlılığının" azaltılmasına odaklanır (Avcı, 1988).

Kitle iletişim araştırmasının, kültür endüstrisinin ticari çıkarları ve hükümetin siyasal ilgilerine derin bir şekilde bağlantılı büyük bir girişim haline gelmesi iletişim araştırmalarında "etki" sorunsalı üzerine yoğunlaşılmasına neden olduğu biliniyor. Bu anlamda geleneksel iletişim araştırmasının (anayön ya da Lazarsfeld'in yönetsel olarak nitelendiği damar) başlıca odağı, kitle iletişim araçlarının etkileri olmuştur. Etki sorunsalı ikna edici iletişimin gereksinim duyduğu bilgi desteğinin sağlanması amacı nedeniyle ticari kaygıların ağırlığı altında kaması ile eleştirilmektedir. Özel ve kamusal kaynaklarca desteklenen etki araştırmaları kitle iletişim araştırması ile eşanlı hale gelmiştir. Hardd, kitle iletişim araştırmasının kültür endüstrisinin tecimsel çıkarları ve hükümetin siyasal ilgilerine derin bir şekilde bağlantılı büyük bir girişime dönüştüğüne dikkat çeker. Fejes (1985), etki konusunun Amerikan iletişim araştırmaları topluluğu içinde genellikle insan doğasının ve toplumun davranışçı yorumları bazında formüle edildiğini belirtir. Buna göre psikoloji, sosyoloji, siyaset bilimi ve bunların merkezinde bulunan egemen davranışçı düşüncelerden esinlenen iletişim araştırmacıları etkilerin incelenmesinde genellikle insan davranışına ve medya tesirine ilişkin uyarım-tepke modelinin bir takım çeşitlerini kullanarak yaklaşmaktadır (Fejes, 1985:251).

İletişim süreçlerinin incelenmesinde pozitivist ve davranışçı yaklaşımlar, iletişim araştırmalarının gündemini "etki" bağlamına indirgemektedir. Her ne kadar başlardaki etkinin gerçekleşmesine yönelik iyimser kuram ve modeller hadlerini bilerek daha ayakları yere basan kuram ve modellere evrilsen de, etki baskın bir sorunsal olarak yerini korumuştur. Anayön, yönetsel, ampirik gibi nitelendirmelerle anılan bu yaklaşımın dengelenmesinde, pozitivist ve davranışçı yaklaşımların tekelinde bir kırılma yaşanarak eleştirel bir yaklaşım kendini var edebilmiştir.

İletişim araştırmalarında yönetsel, anayön (mainstream), liberal, davranışçı gibi nitelendirmelere sahip belirgin bir doğrultu alanı oluştu. Bunun karşısında ise eleştirel okul, değişimci okul, kültürel çalışmalar gibi ana başlıklara sahip bir diğer doğrultu alanı yer alıyor. Fejes (1985) bu doğrultunun kendini 1960 ve 70'lerde gösterdiğini belirtir. Tabii Frankfurt Okulu'nun hem Almanya hem de Amerika'da gerçekleştirdiği çalışma ve araştırmaların bu damarın beslenmesindeki etkisini gözardı etmemek gerekiyor. İlk eleştirel çalışmalar için ana sorular "iletişimi kim kontrol eder" neden", "kimin yararına" olarak sıralanabilir.

Eleştirel okul, ampirik çalışmaların iletişim oluştuğunu çevreyi ihmal ettiğini ileri sürer. Eleştirel iletişim perspektifi çalışma ve tartışmalarını endüstrileşmiş, kapitalist toplumların Marksist bir eleştirisine dayanan geniş bir gelenek içinde konumlandılar. Bu anlamda eleştirel okul, dilbilim, antropoloji, göstergebilim ve psikoanalizden esinlenen yapısal yaklaşım; medya endüstrisinde tekelleşme ve denetim üzerine yoğunlaşan ekonomi politik yaklaşım ve medya iletileri üzerinden alımlandıkları toplumsal çevreyi öne çıkararak kültürel çalışmalar olmak üzere üç boyutta özetlenebilir.

İki okul arasındaki ayırım, entelektüel farklılıklarla birlikte ahlaki bir duruş tartışmasını da içinde barındırıyor hiç kuşkusuz. Bununla birlikte, yani bilgi üretme amaçlarının yanında bu bilginin üretilme biçimleri, yöntem konusu da son derece önemli bir tartışma alanı. Ampirik okul, bir çok açıdan tartışılan konuları bilimsel hiyerarşide değersiz, geçersiz kabul ediyor. Bu çalışmanın yazarı da bir anti pozitivist olduğundan bu hiyerarşide hep altlarda yer alıyor malumunuz. Geçerli ve nesnel bilgi üretmede kendiliğinden menkul bir kibir hemen karşımıza dikiliveriyor.

Nesnelim, nesnelisin, nesneliz...

Gulbenkian Komisyon raporu, sosyal bilimlerin yeniden yapılanması için derinliğine tartışılması gerektiğini düşündüğü boyutlar arasında nesnellığe özel bir önem veriyor. Diğer boyutlar da en az nesnellik kadar önemli olduğu için burada zikretmek de yarar var.

- Modern düşünceye yerleşmiş insan-doğa arasındaki ontolojik ayırımın reddedilmesini ne anlama geldiği.
- Sosyal eylemin, içinde yer aldığı çözümlenebileceği tek mümkün ve/veya öncelikli sınırların devlet tarafından çizilenler olduğunu reddetmenin ne anlama geldiği.
- Tek ile çok, evrensel ile tekil arasındaki bitmeyen gerilimin geçmişte kalmış bir olgu değil, insan toplumunun sonsuza dek varolacak bir özelliği olduğunu kabul etmenin ne anlama geldiği
- Bilimin evrilen önkabullerin ışığında kabul edilebilir nesnellik nasıl tanımlanabilir?

Nesnellik sorusu, hiç kuşkusuz başlangıçtan beri, sosyal bilimlerdeki yöntembilimsel tartışmaların merkezinde yer almıştır. Komisyon (1995), sosyal bilimin modern dünyada "gerçeklik hakkında bir şekilde ampirik olarak doğrulanmış, sistematik, dünyevi bilgi üretme çabası hedefine ulaşmak için nesnellik terimini kullanmaktadır. Buna göre nesnellüğün karşınının genellikle, araştırmacının veri toplar ve yorumlarken kişisel yargılardan kurtulamayacağı şeklinde tanımlanan "öznellik" olduğunun altı çizilir. Öznellik veriyi çarpıtarak, dolayısıyla geçerliliğini azaltan bir olgudur. Soru nasıl nesnel olunabileceğinde dögümlenir. Uygulamada farklı sosyal bilimler bu hedefe varmak için farklı yollar izlemiştir. Komisyon, bu yollar arasında egemen olarak iki modeli görür. Sosyal bilimlerin daha nomotetik olanları öznellik tehlikesini ortadan kaldırabilmek için

verinin sağlamlığını artırmaya, yani ölçülebilir ve karşılaştırılabilir veriler toplamaya ağırlık vermiştir. Bu da onları, araştırmacının topladığı verinin kalitesini kontrol etmesinin daha kolay olduğu bugünkü zamanla ilgili veri toplamaya yöneltmiştir. Daha ideografik tarihçiler ise bu sorunu farklı şekilde çözmüşlerdir. Onlara göre çözüm, araya giren başkalarınca (önceki araştırmacılar) kullanılmamış (çarpıtılmamış) birinci el kaynaklara ve araştırmacının kendini kişisel olarak taraf hissetmediği verilere ulaşarak bulunabilirdi.

Nesnellik ile ilgili ortaya atılan soru türlerinden birisi şöyleydi: "kimin nesnelligi?". Sorunun böyle sorulması nesnel bilgiye ulaşma konusunda kuşkucu, hatta mutlak anlamda karamsar bir tavrı ele veriyordu. Bazıları nesnel denilen bilginin, sosyal ve siyasal olarak güçlü olanların bilgisinden başka bir şey olmadığını ileri sürüyordu. (Gulbeniakan Komisyonu, 1995;84-85). Komisyon raporunda, bilim adamlarının belirli bir sosyal ortama ait olduklarını, dolayısıyla sosyal gerçekliği algılar ve yorumlarken kaçınılmaz olarak bazı önkabüllerle ve önyargılarla yola çıktıklarını kabul edilerek; tarafsız bilim adamı olamayacağı sonucuna ulaşılır. Ama nesnellüğün bir başka anlamı olduğu belirtilerek, nesnellüğün insan öğrenmesinin bir ürünü olarak görülebileceğini belirtirler. "Bilim adamları elde ettikleri bulguların ve yorumların doğruluğu konusunda birbirlerini ikna etmeye çalışırlar. Başkaları tarafından tekrarlanabilecek yöntemler izledikleri olgusunu vurgular ve bu yöntemlerin ayrıntısını meslektaşlarına aktarırlar. Kısacası kendilerini, araştırma yapan ya da belirli bir konuda sistematik olarak düşünen herkesin (öznelerarası) yargısına teslim ederler.

Bir de paradigma sorunu var.

Tabii ki, ne yapıp edip insanın kendini, adına istatistik denen sıradan kümelerin dışına çıkarması gerekir. Stephen Spender.

Postmodernizmle birlikte modernist dönemin epistemolojisine yoğun bir eleştiri geliştirildi. Tekeli (1998), postmodernizmin özellikle sosyal bilimlerde dış gerçekliğin nesnel temsiline olanaksızlığını ortaya koyarak bir temsil krizi yarattığına dikkat çekerek, postmodernizmin modernizmin bilime yaklaşımını krize götürürken yeni bir seçenek önermediğini vurgular (Tekeli, 1998,13). Depresyondayım unutuldu.

Komisyonun nesnellik konusuna yaptığı vurgular da durumun vehametini ortaya koyuyor. Kuhn, normal şartlar dahilinde bilim adamının işini yeni buluşlar yapmak değil bulmacaları çözmek olarak tanımlar. Araştırmacı, ancak mevcut bilimsel gelenek çerçevesinde tanımlanabileceğini ve çözümleyebileceğine inandığı bulmacalar üzerine konsantre olur. Oysa bir de devrimler var. Bir bilim dalında denizin tükenip karaya oturtulduğu yerde yeni bir bilim doğar. Çoğunlukla devrim, disiplinlerarası bir niteliğe sahiptir - en hayati keşifler, çoğunlukla kendi uzmanlık alanlarının normal sınırları dışına çıkıp dolaşırken kaybolan kimselerin eseridir (Gleick, 1987;33-34).

Puantaj kültüründen devrim çıkar mı? bilemem. Mevcut gelenekleri tartışmak post modernlerle birlikte son derece revaçta. Bir de bu anarşist bilim insanlarını nerede istihdam edeceğiz. Üniversiteler de pek mümkün değil. Keşifleri bir başka bahara bırakarak, çözebileceğimiz bulmacaları arıyoruz biz de. Paradigma konusu da bu noktada önem kazanıyor. Farklı, cesur bir atılım heyecanını duyan insanlar işe paradigmadan başlamak durumundadır.

Komisyon raporunu yazan bilim insanları, sosyal bilimlerin daha kapsayıcı olmaya yöneltmesinin, (devşirilecek elemanlar, farklı kültürel deneyimlere açıklık, meşru araştırma konularının genişliği açılarından) daha nesnel bilgiye ulaşmayı mümkün kılacağını düşünmektedirler. Onlara göre bilginin sosyal olarak kurulmuş olduğu gerçeği, daha geçerli bilgiye ulaşmanın da sosyal olarak mümkün olduğunu anlamına gelir. Bu bağlamda, bilginin sosyal temelleri olduğunu kabul etmenin nesnellik kavramıyla çelişmez. Bu nedenle raporu kaleme alanlar, sosyal olayların hepsinin tarihselliğini vurgulamanın, gerçeklikle ilgili aceleci ve son kertede bazı naiv soyutlamalar yapma eğilimini azaltacağını ummaktadır. Ayrıca, onlara göre teorik modellerin öznel yanlarını sorgulamakta direktmek, bu modellerin daha anlamlı ve yararlı olmalarını sağlayacaktır (Gulbenkian Komisyon, 1995; 87). Bu tartışmalar sosyal bilimlerde yaşanan paradigmatik değişimin izlerini de barındırıyor. Sadece nesnellik konusunda değil, temel ön kabuller, araştırma yöntemlerini de tartışma alanına çekiyor. Darısı bizim başımıza.

Sonuç Olarak, İletişim Bilimlerini Yeniden Yapılandırma Önerisi İçin Sorular

Ulusal ve evrensel ölçekte sosyal bilimlere yönelik tüm bu tartışmalara ülkemiz İletişim Bilimleri açısından yeni bir yorum geliştirmek gerekiyor. Somut olarak bir öneri geliştirmenin ötesinde bilimsel hiyerarşilerden uzak, sağlıklı bir öz değerlendirme-özeleştirmenin zorunlu olduğunu düşünüyorum. Bu noktada karşımıza çıkan soruları sizlerle paylaşmak istedim.

- Üniversitelerde eğitim ve araştırma dengesi nasıl kurulacaktır? Eğitimi küçümseyen bir anlayışın Dünyada yaygınlık kazandığını Komisyon Rapor'undan öğreniyoruz. Türkiye açısından duruma ilişkin ne eğitim ne araştırma diyenlerimiz çoğunlukta sanıyorum. Ders vermektan kaçınanlarımız bu enerjilerini araştırmalara mı aktarıyor? Araştırma yapanlarımız ders vermeyi hor mu görüyor? Ne araştırma yapayım ne ders vereyim diyenlerimizin oranı git gide artıyor mu? İletişim Bilimleri de diğer bilim dalları gibi bu soruları kendine sormak zorunda.
- Araştırmalarımızda aranan nesnellik ölçülerinde katı ve normlara bağlı bir yöntem arayışı üretilen bilginin önüne geçiyor mu? Zeldin'in belirttiği gibi bugün kimsenin okumayacağı bir çok çalışma yapılıyor. Biz de hiç olmazsa bu okunmayan çalışmalara bir şeyler katalım, sonra benim söz ettiğim soruna geliris diyenleri duyuyorum. Evet kısmen doğru, bilgi üretmeyen Batı'dan emek transferi ile eklettik, neredeyse toplama çevirilere de bilim denemez. Öyleyse bilim insanlarının sorumluluk anlayışlarını ve ahlaki duyularını yeniden tanımlayacak adil bir yüzleşmeye gereksinimiz var.

- İletişim Bilimleri ile uygulama/sektör ilişkilerinin nasıl kurulacağı çok tartışılıyor. Bu hem ahlaki bir sorun hem de teknik. Çünkü çoğu zaman iletişim uygulamalarını yönlendirecek bilgileri üretmekten çok onların yaptıklarını izler gibiyiz. Bu olabilir ama neyi izliyor, çözümlüyoruz. Asıl müşterimiz olan vatandaşın hayatına onları etkileyerek neyi sunabiliyoruz.
- İletişim araştırmaları ve çalışmalarında ülkemiz için kuramsal temel, bir çok telif (!) ve çeviri eserle tamamlamıştır. Artık nihayet ülkemiz koşullarında evrensel ölçekte bilgiyi ve uygulamayı ortaya çıkarmak zorundayız. Bunun için yöntemsel hiyerarşileri, iktidar ilişkilerini, Batı karşındaki kültürel zafiyetlerimizi ve özentileri bir kenara bırakacak cesaret ve özgüveni yaratacak yeni bir kültürel değişimi harekete geçirmek durumundayız.
- Lisansüstü programlarda Komisyonun önerdiği diğer sosyal bilimlerden ders alma zorunluluğunu gündeme getirip hayata geçirmeliyiz. Kendi fakültemizde iki yıl önce lisans programlarındaki çeşitli sosyal bilim, kültür ve sanat derslerini artırma kararımızı niçin lisansüstü için düşünmüyoruz?
- Ders vermenin sahip olduğu sorumluluğu ama daha önce onur ve heyecanı koruyarak, geliştirmeliyiz. Çok ders, çok ücret az emek denkleminde sıradan bir işe dönüşmüş ders verme deneyimi gerçekten de sığlaştırıcı bir yorgunluğu beraberinde getiriyor.

Yukarıda sıralananları, önerilerden çok birer tartışma sorusu olarak okumanızı umuyorum. Hiç kuşkusuz bir çok soru daha eklenebilir. Bu sorular, bilimsel kurum kültürlerinin norm ve değerleri ile yakında ilişkilidir. Kurum kültürü kavramı iletişim alanında çok yönlü olarak tartışılıyor, kurumun etkinlik ve veriminin gerçekleşmesinde neden ve sonuçların açıklanmasında başvuru niteliği kazanmış durumda. Ben de öyle düşünüyorum. Dolayısıyla bu soruları tartışma ve sonuçlarına göre harekete geçme enerjisini de kendi kültürümüz belirleyecektir. Değerler, tutum ve davranışlarımızı yönlendirici niteliği ile temeldir. Önce öz değerlendirme süreçlerini samimi bir şekilde gerçekleştirip, İletişim Bilimleri Fakültesinin bir bilim ve eğitim kurumu olarak kültürel zaaf ve üstünlüklerini belirlemek gerekiyor. Bu kültür Anadolu Üniversitesi kültüründen ayrı düşünülemez. Ve hiç kuşkusuz Türkiye ve bilim kurumlarından. Öncelikle bilimsel üretimi ve paylaşımı çoğaltacak kurum değerlerinin tanımlanması gerekiyor. Ardından bu değerlerin tüm kurum üyelerince paylaşılan değerler olmasında liderlere gereksinim duyuluyor. Çok şey mi istiyorum?

Şimdiden vazgeçmek için çok nedenimiz var. Başlamadan caymak için ürettiğimiz bahane ve mazeretlerimiz arasında kendimizin hiç mi payı yok? Dünya sosyal bilimlerin geleceğini tartışırken, biz de kendi gelecek kaygılarımızın da bu kaygılarla paralel olduğunu görmek zorundayız. Bu nedenle gücüm ve derinliğim yettiğince sorduğum soruları birlikte çoğaltarak kendi hayatımıza müdahale edebileceğimiz cevaplara geçmek zorundayız.

Yazının son düzeltmelerini yaptığım sırada korkunç bir savaş bizden insanlığımız talep ediyordu. İLAD ve Fakültemiz ortaklığında gerçekleştirilen Savaş ve Medya konulu Panelde Banu Dağdaş, başka türlü bir akademik duruşu ortaya çıkarmak gerekliliğini vurguladı. Bir tür özeleştirisi ile çalışma alanlarımızın kısırlığını, sığlığını ve anlamsızlığını vurguladı. Galiba bir çok dinleyicinin önünde yaptığı bu itirafı hepimizin yüreğinde hissedip başka türlü bir dünya tasavvuru için üzerimize düşenleri yeniden tartışmak zorundayız.

Belki de burada tartışmaya açmaya çalıştığımız bir çok konuyu anlamsızlaştıran bir savaşın ortasında (Mart-Nisan 2003 Irak Savaşı) Ahmet Cemal'in çevirisi ile Bertold Brecht'in Galilei'nin Yaşamı adlı oyunundaki tiradına başvurarak son cümlelerimizi etmek en doğrusu. Sözün bittiği yerde.

“Bence bilimin tek hedefi, insanoğlunun varoluşunun yükünü hafifletmektir. Kendilerinden başkasını düşünmeyen iktidar sahiplerince gözleri korkutulan bilim adamları bilgiyi salt bilgi uğruna biriktirmekle yetindikleri takdirde, bilim kötürüm kılınabilir ve yeni makineleriniz yeni boyunduruklara dönüşebilir. Zamanla bulunabilecek her şeyi bulabilirsiniz, ama ilerlemeniz yalnızca insanlıktan uzaklaşma olacaktır. İnsanlıkla aranızdaki uçurum günün birinde öylesine büyüyebilir ki yeni bir buluş karşısında atacağınız sevinç çığlığının yanıtı, evrensel boyutlarda bir dehşet çığlığı olabilir... Direnebilseydim eğer o zaman doğabilimciler de doktorların Hipokrat Yemini gibi bir yemini geliştirebilirler, bilgilerini yalnızca insanlığın esenliği uğruna kullanacaklarına ant içebilirlerdi. Oysa şimdi umabileceğimiz, her şey için kiralanabilecek, yetenekli cücelerden oluşma bir soydan başka bir şey değil...”

KAYNAKÇA

Avcı Nabi (1988). **İletişim Düşüncesinin Gelişimi**. Eskişehir: Anadolu Üniversitesi.

Fejes, Fred (1993). “Eleştirel Kitle İletişim Araştırması ve Medya Etkileri”. Çeviren: Mehmet Küçük. İçinde **Medya, İktidar, İdeoloji**. Ankara: Ark.

Sosyal Bilimleri Açın. Gulbenkian Komisyonu (1995). Çeviren: Şirin Tekelli. İstanbul: Metis.

Medevar. P.B. (1995) **Genç Bilim Adamına Öğütler**. Çeviren: Nermin Arık Ankara : Tübitak.

Tekeli İlhan. (1998). “Toplum Bilimlerinin Önünü Açmaya İnsan Modellerini Tartışarak Başlamak”. İçinde **Sosyal Bilimleri Yeniden Düşünmek Sempozyum Bildirileri**. Yayına Hazırlayan Tanıl Bora, Semih Sökmen, Kaya Şahin. İstanbul : Metis.

Teynur Necdet. (1998). “Disiplenlerin Aralığında(ki) Mekan”. **İçinde Sosyal Bilimleri Yeniden Düşünmek Sempozyum Bildirileri**. Yayına Hazırlayan: Tanıl Bora, Semih Sökmen, Kaya Şahin. İstanbul: Metis.

Uztuğ Ferruh (1996). “Siyasi Kayıp”, **Adam Sanat Dergisi**, Kasım,1996.

Zeldin Theodore (1994). **İnsanlığın Mahrem Tarihi**. (İkinci Baskı. 2000)
Çeviren: Elif Özsayar.İstanbul: Ayrıntı (İkinci Baskı. 2000.)